

**ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍԻ
ՓԻՏԷՃԵԱՆ
(1935-2019 թթ.)**

**Երաժշտագետ, Նի-Եորթ (ԱՄՆ)
Երանանի Կոմիտասի անուան պետական
կոնսերվատորիայի պատուոյ փրոֆեսոր**

ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱՀՄԻՉԵԱՆԻ «ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱՆ» ԳԻՐՔԸ

Յիս շինացայ, վուց փաթաթվից
աշըղութիւնն իմ գլխին.
Ինն դիվանայ մեջում շինից,
յիղ դրից իմ կրակին.
Իննըն ամիս անցրիլ է, լուս դանա
իմ մոր հոքին,
Բալքամ կաթի հիղ իմ ծրծի,
էն շիրիս ի ման գալիս:
ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ

Աշուղներու արքայ, անմահանուն Սայեսթ-Նովայի ծնունդը յայտարարող երեք թուականներ հասած են մեզի՝ 1712, 1717 և 1722: Հայ երաժշտագիտութիւնը առաջին թուականը՝ 1712-ը ընդունած է որպէս անոր ծննդեան թուականը: Հետևաբար, այս տարին ըլլալով մեծ աշուղի ծննդեան 305-ամեակը կը նկատեմ զայն հոբելիական տարի. և տրուած ըլլալով որ, մեր արդի երաժշտական պատմութեան մեծ դեմքերէն՝ հանգուցեալ Նիկողոս Կիրակոսի Թահմիզեանի յիշատակին նուիրուած այս օգոստոսիան ձեռնարկը կը զուգադիպի Սայեսթ-Նովայի ծննդեան 305-ամեակին, յարմար նկատեցի ներկայացնել 1995-ին Գալիֆորնիոյ «Դրագարկ» հրատարակչութեան կողմէ՝ յոյս տեսած և դժբախտաբար ոչ արժանի գնահատանքին ու արձագանքին արժանացած, յոյժ կարևոր ու օգտաշատ Նիկողոս Կիրակոսի Թահմիզեանի «Սայեսթ-Նովան և հայ գոսանա-աշուղական երգ-երաժշտութիւնը» գիրքը:

Իր գործերուն ուսումնասիրութիւններով և յաճախակի զրուցելով իր հետ, ան դարձած էր հայ երաժշտագիտութեան դաստիարակներէն մին: Հայ երաժշտութեան հանդէպ ունեցած հետաքրքրութիւններու և գործունէութեան մեծ քաջալերող մը և գնահատող մը եղած էր ան:

1996-ի օգոստոսին, ծննդեան 61-րդ տարեդարձին յաջորդ օրը ստացած սոյն գրքէն օրինակ մը հետևեալ մակագրութեամբ...

Անշուշտ ուրախութիւնս անսահման էր:
Ծննդեան տարեդարձին առթիւ ատելի լաւ նուէր մը չէի կրնար ակնկալել: Հայ երաժշտագիտութեան գան-

ձարանն այսպիսի գիտական մեծարժէք գործով մը կը հարստանար:

Թէև այս օրերուն այս գրքին մասին գրեցի Գալիֆորնիոյ «Նոր կեանք» շաբաթաթերթին մէջ, Հայաստանի մէջ ևս, կարծեք իրեն արժանի արձագանքը չըզտաւ ան, բացի Երևանի Կոմիտասի անուան պետական կոնսերվատորիայի ֆոկլորագիտութեան բաժնի տնօրէնուհի, երաժշտագիտուհի տիկ. Ալինա Փահլևանեանի արժէքատր գրախօսականէն:

Հետևաբար, այսօր թէև առողջական լուրջ պատճառներով չեմ կրնար անձամբ ներկայ գտնուիլ այս գիտաժողովին, այդու ամենայնիւ, անհուն ուրախութեամբ և խորագգաց շնորհակալութեամբ ընդառաջելով այս երաժշտագիտական հասածը ձեռնարկող և կազմակերպող, Նիկողոս Թահմիզեանի արժանի սանուհիներէն, երաժշտագիտուհի տիկ. Գոհար Շագոյեանի առաջարկին, որպէս երաժշտագիտութեան ու յիշատակի անթանամ պահպանման դոյզն արտայայտութիւն հանդէպ մեր մեծ երաժշտագետինը՝ Նիկողոս Թահմիզեանին՝ հետևեալ ուսումնասիրութիւնս կ'ուղարկեմ առ ի ընթերցումն:

Այստեղ անմիջապէս յայտնեմ անհուն շնորհաորանքներս տիկ. Գոհար Շագոյեանին այս գեղեցիկ ձեռնարկը կազմակերպելու համար*:

Հետևաբար, Սայեսթ-Նովայի ծննդեան 305-ամեակը նկատի ունենալով, պիտի չբարարարուիմ պարզ գնահատականի մը սահմաններուն մէջ մնալով ծանօթացնել Թահմիզեանի յիշեալ գիրքը, այլ՝ խորունկ և մանրագննին ուսումնասիրութեամբ և տարածուն կերպով պիտի ներկայացնեմ զայն:

«Սայեսթ-Նովան եւ հայ գոսանա-աշուղական երգ-երաժշտութիւնը» անուն մը, խորագիր մը, որ գրքին ճակատին բազմելէ առաջ, անկասկած որ, Թահմիզեանի մտքի ճակատին վրայ քանդակուած էր ան երկար

* Աշխատութիւնը գրելու համար տեղեկացվել էր մեր կողմից Ն. Թահմիզեանի ծննդեան հոբելիանին ընթերցման համար, սակայն այն հետաձգվեց և նախընտրեցինք հրատարակել սույն ամսագրի էջերում:

«Երաժշտական Հայաստան» ամսագրի խմբագրական խորհրդի երաշխավորությամբ՝ Ալինա Աշոտի Փահլևանյանի ընդունվել է տպագրության՝ 30.05.2019 թ. ներկայացրել է հեղինակը՝ 30.08.2017 թ.

տարիներէ ի վեր, ու անդադար կը մղէր գիտնականի հոգին մխրճուելու Սայեթ-Նովայի երգ-երաժշտութեան ժառանգութեան եւ զանազան տպագիր ու ձեռագիր մատենաներու մէջ տեսնելու ու երեսան հանելու, ի լոյս աշխարհ բերելու համար երաժշտագիտական այնպիսի երեւոյթներ ու գիտելիքներ, որոնք այլապէս մեզի անծանօթ պիտի մնային ու մատենաներու մէջ՝ փականքուած:

Կը փափաքիմ բոլոր հայ երաժշտասէրներուն ու երաժշտութեամբ պարապողներուն, անոնք ըլլան կատարողներ կամ ուսումնասիրողներ, ուշադրութիւնը հրաւիրել այս գրքին վրայ, ոչ թէ Սայեթ-Նովայի խաղերու միայն գրական գեղարուեստական արժեւորումին, որ ցարդ, ըստ արժանւոյն, տարբեր մակարդակի արժէք ներկայացնող աշխատանքներ կատարուած են, այլ՝ առաւել եւ մանաւանդ Սայեթ-Նովայի գործերու երաժշտագիտական արժեւորումին համար, որ առաջին անգամ ըլլալով կը ներկայացուի հասարակութեան՝ շնորհիւ միջնադարեան երաժշտութեան խորիմաց եւ մեծ գիտնական, պատմաբանասէր, երաժիշտ-տեսաբան Նիկողոս Թախնիգեանի:

Մեզ անելի հետաքրքրողը պիտի ըլլայ այն, որ Սայեթ-Նովա ցարդ ներկայացուած է որպէս Անդրկովկասի աշուղ: Այդ ճիշդ է: Բայց եւ այնպէս, Թախնիգեանի վերլուծումի մօտեցման եղանակով, ան կը ներկայանայ մեզի աշուղական արուեստը հայացնող ամենափայլուն աստղը, թէ՛ ան ինչ հայեացք ունեցած է զինք նախորդող հայ միջնադարեան տաղասացներու ու աշուղներու երաժշտատեսական ասանդութեանց հանդէպ, ինչպէս մեկնաբանելով զանոնք հիմնած ու զարգացուցած է իր աշուղական երաժշտարուեստը, ինչպէս, ըլլալով շարունակողն իր նախորդներու ընթացումներուն, պահելով իր արուեստը հայկական հունի մէջ՝ հարբստացուցած է զայն դրացի ժողովուրդներու երաժշտարուեստի տարրերով, եւ այլն...:

Եթէ այս կերպով մօտենանք գրքին, կը տեսնենք Սայեթ-Նովայի մօտ խոր հասկացողութիւն ու անկեղծ պաշտամունք հայ անցեալի հանդէպ: Այս ձեւով Սայեթ-Նովա կը ներկայանայ մեզի որպէս իր ժողովուրդին՝ հայուն բնիկ զգացումները ապրող եւ զայն իրաւատու կերպով ներկայանալով արտայայտող աշուղը:

Այժմ, կը ծանօթացնեմ, նախ, գրքին կազմութիւնը, ապա կ'անցնիմ ներկայացնելու նիւթին բովանդակութիւնը:

Անմիջապէս ըսեմ, որ գիրքը բաժնած եմ երկու մասերու՝ Ա. Մասը՝ Մենագրութեան բաժինը, Բ. Մասը՝ Զայնագրութեան բաժինը:

Գրքի առաջին էջերէն կ'իմանանք, որ այս գործը նուիրուած է Սայեթ-Նովայի մահուան 200-ամեակին, եւ հրատարակութեան ծախսերը մասամբ հոգացած է Հ.Բ.Ը.Մ. - ի Ալեք Մանուկեան հիմնադրամը, որուն համար շնորհատրելի է ան:

Սայեթ-Նովայի գեղեցիկ զծանկարէն յետոյ կու գայ բովանդակութեան էջը, որուն կը հետեւին «Դրաւագարկ» հրատարակութեան «Երկու Խօսք»-ն ու «Ներածական»-ը: Ապա, կու գայ բուն գործը, որուն կը յաջորդէ Զայնագրեալ խաղերու բաժինը, սկսած խաղերու անուանագանկով եւ վերջացած խաղերու լեզուին յա-

տուկ բառարանով: Գրքի վերջաւորութեան ունինք մասնագիտական եզրերու ցանկ մը եւ հեղինակին՝ Նիկողոս Կիրակոս Թախնիգեանին պատկառելի կենսագրութիւնը: Ու, այս բոլորը կու գան մեզի 266 թուագրեալ ու մի քանի առաւել էջերով: Այս է գրքին ամբողջական կազմութիւնը: Ան ունի գեղագարդուած կողք մը, յըստակ, ընթեռնելի տառատեսակ, գեղեցիկ ձայնագրութեանց յարդարում եւ որակաւոր թուղթ:

«Երկու Խօսք»-ով «Դրաւագարկ»-ի վարչութիւնը կը բացատրէ գրքի հրատարակութեան տոն տուող առիթը, աշխատանքին ներկայացուցած եզակի արժէքը, եւ կը վերջացնէ զայն բացատրութիւններ տալով մենագրութեան կցուած ձայնագրեալ խաղերուն ու աշուղի գրելու կերպի մասին:

Այժմ, կ'անցնիմ ներկայացնելու գրքին բուն մարմինը, նիւթը գլխաւոր պարունակը, որ ներկայացուած է ներածականէն յետոյ ութը խորագրերու տակ, կամ ութը գլուխներով: Նախ, կու տամ ներածականը, յետոյ՝ գրքին նիւթը:

Գրքի ներածականում.

Ներածականով հեղինակը պատմական արժեւորումը կ'ընէ Սայեթ-Նովայի, անոր տեղը կը ճշդէ երաժշտութեան պատմութեան մէջ, կը ներկայացնէ զայն Գրիգոր Նարեկացիով սկսած, Ներսէս Շնորհալիով շարունակուած միջնադարեան մասնագիտացուած երաժշտութեան որպէս վերջին երաժիշտը: Աշուղական արուեստը, որ իրմէ 150 տարիներ առաջ սկսած էր, արդէն իսկ փայլուն աստղեր՝ աշուղներ սկսած էին իրենց հետաքրքրութիւնները դարձնել դէպի հայրենի արմատները: Որո՞նումներ՝ ազգային տաղերգութեան, հին գուսանական արուեստի, ժողովրդական եւ հոգեւոր երգարուեստներու տարբեր շերտերու մէջ, «երբ Սայեթ-Նովան իր հսկայական կերպարանքով յայտնուեց ճիշդ այդ ճանապարհի վրայ, եւ հուժկու մղումներ հաղորդեց հայ քերթողութեան ու երաժշտութեան» (էջ 6.). - կ'ըսէ Թախնիգեան (էջ 6):

Սայեթ-Նովա, իր քերթողական ու երաժշտական արուեստով ոչ միայն հանդիսացաւ միջնադարեան երգ-երաժշտութեան վերջին փայլուն աստղը, այլ՝ եւ մանաւանդ, նոր շրջանի առաջին ու առաջնորդող աստղը.- «Նրանով (Սայեթ-Նովայով. - Գ.Փ.) է սկսում հայ գուսանա-աշուղական ազգային դպրոցի ձեւաւորումը, որն եւ աւարտում է ԺԹ դարի վերջին երեսնամեակում» (էջ 6.). - կ'ըսէ հեղինակը:

Տեղեկանալէ յետոյ Սայեթ-Նովայի ստեղծագործական միջավայրին, իր եռալեզու երաժիշտի, յանկարծարանի, տաղանդատր երգիչի եւ նուագածուի հանգամանքներուն, կը տեսնենք որ իր մահէն աստե՛ն մը վերջ լրած են այլեւս խաղերը:

Ապա, հեղինակը կու տայ Սայեթ-Նովան վերագտնող ու կեանքի վերակոչող ուսումնասիրողներուն անուններն ու թուականները: Շուրջ 150 տարիներու վրայ երկարող բանասէրներու, երաժշտագէտներու անուններ, որոնցմէ սակայն ոչ մէկը երաժշտագիտական գետնի վրայ ամբողջականօրէն վերլուծած ու ներկայացուցած է Սայեթ-Նովան: Ճիշդ է, որ Քրիստափոր Քուշնարեան՝ մեծ երաժշտագէտը, աշխատանք տարած է այս գետնի վրայ, բայց այդ մասնակի է եւ ոչ

Նվիրվում է Նիկողոս Թահմիզյանին

թէ ամբողջական: Թահմիզյան կ'ըսէ.- «Մայեաթնովագիտութեան մէջ իր խօսքը չի ասել տակաւին հայ երաժշտագիտութիւնը» (էջ 10.):

Այա, կը կարդանք այս գործի միտ բանին. - «Մոյն մենագրութեամբ աշխատում ենք լրացնել այդ բացը, ներկայ պայմանների ընձեռած հնարատրութիւնների սահմաններում» (էջ 10.):

Յետոյ, հեղինակը կու տայ նիւթը ներկայացնելու իր մեթոտարբանութիւնը եւ որով ալ վերջ կը գտնէ ներածականը:

Ա. ՄԱՍ.

ԳԼՈՒԽ 1. ՀԱՅ ԳՈՎԱՍՏԱՆՆԵՐԻ,
ՎԻՊԱՍԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԳՈՒՍԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Գրքի այս առաջին գլուխէն կ'իմանանք, որ թէն Սայեաթ-Նովայի երգաստեղծութեան անմիջական պատուանդանը ուշ միջնադարու երաժշտական աւանդութիւնները եղած են, բայց եւ այնպէս, « <...> ըստ էութեան շատ աւելի հին են, հասնում են մինչեւ հայկական աշխարհիկ մասնագիտացուած երգաստեղծութեան կազմաւորման դարերը» (էջ 11.), - կ'ըսէ Թահմիզյան: Եւ, սկսելով հնագոյն ժամանակներէն՝ համառօտ, սակայն, միշտ քննական, բաղդատական եւ գիտական մօտեցումով կու տայ մասնագիտացուած երգ-երաժշտութեան զարգացման հանգրուաններն ու զանազան ժամանակաշրջաններու մշակներու կերպարները, որոնք սկսելով անյիշատակ ժամանակներէ, հայ երաժշտութիւնը զարգացուցած ու հասցուցած են մեր օրերը: Ահա այդ մշակներու շրթան. - «գովասանը, վիպասանը, գուսանը, եւ աշուղն ու սազանդարը» (էջ 11.):

Այա, մի առ մի քակելով այս շրթանին օղակները՝ կը ներկայացնէ անոնցմէ իւրաքանչիւրն առանձին կերպով՝ բացատրելով իւրաքանչիւրին կերպարը, այդ շրթանի երաժշտութեան գոյալիճակը, անոր նկարագիրը, տեսութիւնը, երգ-երաժշտութեան նիւթը, անոր պատմական հունաւորումը, դրկից ժողովուրդներու հետ երաժշտութեան փոխյարաբերութիւնները, նոյնիսկ երաժշտական տեսութեանց փոխառութիւնները, գործիքային երաժշտութեան յանկարծակիս զարգացման պատճառները, եւ այլն..., ու այս ընելու համար Թահմիզյան կը դիմէ բանասիրական բոլոր կարելիութիւններուն: Երբեմն հին ձեռագիրներու մէջէն այնպիսի տողեր կը մէջբերէ, որոնք կամ առաջին անգամ ըլլալով ի յոյս աշխարհ կու գան, եւ կամ ալ, եթէ ուրիշներ մէջբերած ըլլան զանոնք իրենց գործերուն մէջ, կարծէք յատկացուցած չեն ըլլար անոնց իմաստը: Օրինակով խօսած ըլլալու համար, ահա, կը բերեմ Թահմիզյանի հետեւեալ տողերը. - «Այն, որ հեթանոսական Հայաստանում այս կամ այն ձևով ու չափով մշակուած է եղել նաեւ երաժշտա-տեսական-գեղագիտական մտքերի մի համակարգ, կասկածից դուրս է պարզապէս: Միայն թէ՛ ձեռքի տակ գտնուող տուեալները հատուածական բնոյթ ունեն: Բայց որպէս այդպիսիք՝ եւս արժէքատուր են:

Այսպէս՝ «այլ ճառագայթ է արեգականն - կարդում ենք միջնադարեան ժողովածու տիպի գրչագրերից մէկում — եւ այլ փառք է լուսնին, եւ այլ ճաճանչ է աստե-

ղացն, առաւել քան զմիւսնա, որ են արինակաց ձայնից եւ տրոհից գեղգեղմանց» (ընդգծումը մերն է. - Ն.Թ.):

Ինչպէս նաեւ խօսելով հայ երաժշտութեան հնագոյն չորս ձայներու (*modes*) մասին, որոնք ծագում առած են բնութեան չորս ուժերէն, տարրերէն, նորէն դիմելով Մատենադարանի ձեռագիրներուն՝ Թահմիզյան կը մէջբերէ հետեւեալը. - «Եւ Դ ձայնքն - կարդում ենք միջնադարեան ձեռագրերից մէկում - ի չորից տարրերս ունին զգոյութիւն: Որպէս եւ է՝ առաջին ձայնն ի հողոյն: Եւ երկրորդն՝ ի ջրոյն: Երրորդն՝ ի յադոյն: Եւ չորրորդն՝ ի հրոյն»: Եւ կը շարունակէ. - «Սրա հիմքում գտնուած է տիեզերքի եւ բնութեան չորս գլխատուր տարրերի մասին գաղափարը: Տարրեր, որոնք նկատուել են նաեւ առհասարակ գոյութեան խարխիսներն ու գերագոյն ուժի խորհրդանիշները:

Այս վերջին մտքով, տուեալ հիմնադրոյթը, դարձեալ հազարամեակների միջով հասնելով մինչեւ Յ. Բ. ԺԸ դարը, արտայայտութիւն է գտել Սայեաթ-Նովայի հազուագիտ խաղերից մէկում, ուր ասուած է.-

«Հուրը մերն է, ջուրը մերն է, հողմըն ու հողը մերն է» (էջ 15-16.):

Անցնելէ առաջ յաջորդ գլուխին, կ'ուզեմ հետեւեալ կէտը եւս, իր կարեւորութեան համար, յանձնել ձեր ուշադրութեան:

Երեսոյթ մը, որ VII դարուն մեծ նշանակութիւն ունեցած է մեր երաժշտական տեսութեան, ինչպէս նաեւ յօրինողական եւ հետեւաբար կատարողական արուեստներուն մէջ, ճանչցուած է «Խոսրովային» անունով:

Թահմիզյան տալէ յետոյ պատմականը այս «Խոսրովային» տարագին, կ'ըսէ.- «Մակայն, «Խոսրովային» ոճի վաւերացմամբ թում է, պատմութեան մէջ առաջին անգամ, գիտակցուել է «արեւելեան» (*oriental*) կոչուած քնարական մեղեդիների գեղագագակական էութիւնը, դրանց՝ դէպի անհատի ներաշխարհն ուղղուած բնոյթը: Նաեւ մասնատուր գնահատութեան են արժանացել անձանցեալ (*altered*) աստիճաններ, այդ թում եւ մեծացրած երկեակ (*augmented second*) պարունակող ձայնեղանակներում ծաւալուող մեղեդիները, ենթակայական քնարականութեամբ յատկորոշուող դրանց իւրայատուկ որակը: Եւ դա՛ գուսանական երաժշտութեան մէջ քնարականութեան խորացմանը նպաստելու կոչուած նոր նախադրեալներ է ստեղծեր» (էջ 17-18.):

ՋԱՐՄԱՆԱԼԻ Է ԻՆՁ

Նվիրվում է Նիկողոս Թահմիզյանին

ԳԼՈՒԽ 2

ՈՒՇ ՄԻՋՆԱԴԱՐԻ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ՝
ՀԻՆ ԳՈՒՍԱՆԱԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԵՒ ՏԱՂԱՅԻՆ ԱՐՈՒԵՍՏՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

Այս գլուխին մէջ կը տեսնենք թէ՛ ինչպէս հայ երաժշտութեան (միաձայնային) ճակատագիրը, կապուած ըլլալով հայ ժողովուրդի քաղաքական իրավիճակին հետ, եւ վերջինս քաղաքական եւ կրօնական պատճառներով կարուած ըլլալով արեւմուտքէն, հայ երաժշտութիւնը եւս կտրուեցաւ, այս անգամ, բազմաձայնային դրութեան զարգացմամբ ծով կարելիութիւններու ստակ դարձած արեւմտեան երաժշտութենէն:

«Մոնղոլական անգուսպ ասպատակութիւններն Հայաստանում, եւ մամուլների հետեւողական կործանիչ արշաւանքները Կիլիկիայում, յետոյ Լէնկ-Թիմուրի աներաձուլիւնները, թուրքմէն քոչուոր ցեղերի տիրապետութեան տխուր շրջանն ու թուրք-պարսկական հիւժող պատերազմները, ոչ միայն խափանեցին հայ մշակոյթի վերելքը, այլեւ նոյնիսկ այն վերածեցին ակամայ ետընթացի: Փոխուել էր ամբողջ Մերձատր Արեւելքի մշակութային դէմքը» (էջ 23-24.), - կը գրէ Թահմիզեան:

Այսպիսի վիճակի մատնուած հայ ժողովուրդին երաժշտութիւնը ստիպուեցաւ ամփոփուիլ իր պատեանին մէջ:

Թրքական լուծին տակ հայ ժողովուրդին մէկ մասը, չկարողանալով պահել մայրենի լեզուն, ստիպուեցաւ թրքերէնով խօսիլ ու երգել: Իսկ ժողովուրդի միւս մասը, որուն ճակատագիրը քիչ մը աւելի բարեբախտ ըլլալով,

ինչպէս Ակնի շրջանի ժողովուրդը, պահեց հայ հնագույն երգարուեստը:

Երաժշտատեսաբանական գեղանի վրայ շատ հետաքրքրական են հեղինակին հետեւեալ տողերը. «Ըստ բոլոր տուեալների, սոյն հարիւրամեակում (ԺԵ դար. - Գ.Փ.) հայ գուսաններն, իրենց աշխատանքի բերումով սերտ շփման մէջ գտնուելով արտաքին աշխարհի՝ մահմեդական շրջապատի հետ, ձգտել են յարաբերակցել, առաջին հերթին հայոց ուրծայն եւ երկու ստեղծի համակարգը՝ պարսիկ-արաբական-թրքական տասնէրկու «մուղամ»-ների դրույթան հետ: Ձեռագրերում պահպանուել են այդ վկայող հակիրճ գրառումներ, ինչպէս, օրինակ՝ «Երաժիշտ՝ գուսան. շուի Դ ադի՝ Ա զիլ, Ա բամբ Երկաստեղն՝ Ժ, այլազգի՝ ԺԲ ձայն տաճկի» (էջ 26.):

XVI դարուն հայրեններու վարպետ երգիչ Նահապետ Քուչակ արդէն կոչուած է «աշուղ» եւ յօրինած հայտատա թրքերէն երգեր եւս:

«Բայց, մասնագիտացուած աշուղութիւնը, որն իր հետեւորդներից պահանջում էր տաղաչափական յատուկ ձևերի եւ տիպական ձայնեղանակների որոշակի մի խմբի իւրացումն ու դրանց ստեղծագործական կիրառումը, մեր մէջ - կ'ըսէ Թահմիզեան - ծագեց աւելի ուշ, վերանորոգութեան շրջանում (ԺԷ-ԺԸ դդ.), եւ շատ իրակերպ պայմաններում, ինչպէս կը տեսնենք» (էջ 27.):

Այս շրջանին հայ հոգեւոր երգարուեստը եւս ունեցաւ որոշ շրջափոխութիւն: Թէ՛ն ան հարստացաւ նոր ստեղծագործութիւններով համաձայն հին ձևերու, բայց եւ այնպէս ստացաւ նոր ժամանակներու ճաշակ՝ պարսկա-թրքական տիպի արեւելականացումով:

Թէ՛ն հայ տաղերգութեան ոգին աշխարհականացաւ, լեզուն եւ ոճը ժողովրդականացան, երեւոյթներ, որոնք երաշխիքներ պէտք էր հանդիսանային տաղերգութեան արուեստի առաւել զարգացման, բռնատիրութեան դաժան եւ ծանր պայմաններու տակ սակայն, «փոխանցեցին հասարակական կեանքից դառնօրէն յուսախաբուած՝ մտաւորականի միակ սփոփանքի նկատարար. իսկ ուրախութեան ու վայելքի առանց այդ էլ անցողիկ զգացումներին՝ ապրումների լոկ մանրութիւն» (էջ 29.). - կ'ըսէ հեղինակը:

Տուեալ ժամանակաշրջանին կը ձեւաորոշի Տաղարանը հայրենակարօտ պանդոխտներու նախաձեռնութեամբ: Այս շրջանէն պէտք է առանձնացնել երեք քնարերգուներ, որոնց յօրինումներէն օրինակներ կը գրուենք Տաղարաններու մէջ խազագրուած ձեւով: Այս բոլորը տեղի կ'ունենային, կ'ըսէ Թահմիզեան. «ուսումնական մարդկանց շրջանակներում, որոնք ի դէպ, սաստիկ նուագել էին, մասնաւոր կեդրոնական Հայաստանում: Արտագաղթի պատճառով նուագում էր նաեւ քիչ թէ շատ ունեւոր մարդկանց թիւը: Մի կողմի վրայ էին թողնում գիւղական եւ քաղաքային աշխատատեղեր գտնուածը: Պետականութիւնից զրկուած, քաղաքականապէս ստրկացուած, բռնազաղթերի եւ գերեզմանների ենթարկուած, հալածուած, կողոպտուած, աղքատացած, անարգուած ու արհամարհուած՝ նրանք (աշխատարար)»

Նվիրվում է Նիկողոս Թահմիզյանին

տատրները) գոյատևում էին խաարի մէջ խարխալի-
լով:

Ո՛վ պիտի կարեկցեր նրանց, մխիթարէր, կրթէր,
դաստիարակէր եւ լուսաւորէր (հնարաւորութեան սահ-
մաններում), հասկանար նրանց խոր վշտերը, արտա-
յայտէր նրանց մեծ ցատերն ու փոքր ուրախութիւնները,
իղձերն ու տենչերը, ինչպէս եւ դեռեւս չնոռացուած խտ-
ւալները:

Եկեղեցին, ինքն էլ տկարացած ու կծկուած, բաւա-
կան չէր դրա համար:

Ժողովրդի ծառաներ էին պէտք, խալխի նոքարներ»
(էջ 30-31.):

Ու, այդ «խալխի նոքարներ»-ը եղան աշուղները:

Այսպէսով, ահաւասիկ, հեղինակը մասնագիտացու-
ած երգ-երաժշտութեան պատմական ենթահողը տալի
յետոյ կը հասցնէ ընթերցողը բուն աշուղութեան սեմին:

ԳԼՈՒԽ 3

ԱՇՈՒՂՈՒԹԵԱՆ ԾԱՌՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԿՅՈՒՄԸ ՀԱՅ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Այս գլուխը կը սկսի «Աշուղ» բառի բացատրութե-
ամբ, որմէ՛ յետոյ հեղինակը կը ներկայացնէ մասնագի-
տացուած աշուղութեան ծագման եւ զարգացման
փուլերը, աշուղներու գործունէութեանց միջավայրերը,
անոնց ստեղծագործական նիւթին բովանդակու-
թիւնները, ու ապա, կը խօսի աշուղական արուեստի
մասին, բացատրելով թէ՛ ինչպէս, որպէս մասնագիտա-
ցուած արուեստ, աշուղութիւնը ունեցած է իր հաստատ
կանոնները, սահմանափակումներն ու պահանջները, եւ
կը թուէ անոնցմէ՛ գլխատրները. - « <...> բանաստեղծու-
թիւնները յօրինել աշուղական չափերով, եւ ստեղծա-
գործաբար հարստացնել դրանք. իրացնել տունա լ
ժամանակին ու շրջապատին յատուկ աշուղական աւ-
անդակական եղանակներն ու ճոխացնել դրանք եւս. մաս-
նակցել աշուղական հրապարակային մրցութիւններին
եւ երգով ու նուագակցութեամբ ելոյթներ ունենալ մե-
նակ կամ ընկերներով» (էջ 35.):

Վարպետ աշուղներու մօտ աշակերտող արուեստա-
գէտները տարիներու դաստիարակութենէ՛ եւ խիստ
քննութենէ՛ յաջողապէս անցնել յետոյ միայն կը կարող
անային վարպետի կոչում ստանալ եւ մկրտուիլ աշու-
ղի անունով:

Այստեղ, Թահմիզեան հեղինակաւոր եւ յատուկ խո-
րացումով կը ներկայացնէ մասնագիտացուած աշուղու-
թեան ուսման ծրագրի տաղաչափութեան եւ ձայնեղա-
նակներու բնագաւառներու մէջ արհեստավարժութեան
խնդիրներուն հետ կախուած տեսական եւ գործնական
գիտելիքները:

Ահա, պարագայի մը լուծման կերպը.-

Տաղաչափութեան գետնի վրայ գիտելիքները առըն-
չուելով արարական դասական «Արուտ»ի դրութեան
հետ եւ տրուած ըլլալով որ, արարական տաղաչափու-
թեան հիմը կը տարբերի հայկական եւ թրքական տա-
ղաչափական հիմերէն, օրինակի համար, ինչպէս բոլոր
արարական երկիրներ ծնած ու արարեղէն լեզուն տր-
ված հայեր, անոնցմէ՛ մին ըլլալով եւս, գիտեն որ արա-

բական լեզուի կառուցուածքը հիմնուած է նկարագրով
կարճ ու երկար ձայնահնչիւններով գոյացած վանկերու
գուգորդութեամբ յառաջ եկած կշռութային յատուկ
(կարճ-երկար, կամ երկար-կարճ) սկզբունքի վրայ,
որուն արտասանական միատրի չափանիշը կ'ըլլա յ
կարճ վանկի տեւողութիւնը: Մինչդեռ հայերէնը պատ-
կանելով կայուն շեշտ ունեցող լեզուներու խումբին, ան
տեւողութեամբ կարճ ու երկար վանկեր չունի. այլ՝ ունի
անշեշտ եւ շեշտուած վանկեր, եւ որպէս ընդհանուր կա-
նոն շեշտը կ'իյնայ բառի վերջին վանկին վրայ: Ուրեմն,
անմիջապէս կարելի է նկատել տարբերութիւնը. մինչ
արարական վանկերը կը ներկայանան մեզի ժամանա-
կային-տեւողական տարբեր արժէքներով, հայկական
վանկերը, սակայն, կը ներկայանան մեզի ոչ թէ ժամա-
նակային-տեւողական, այլ շեշտային-ուժային (*dyna-
mic*) արժէքով: Թահմիզեան կը բացատրէ թէ ինչպէս
լուծուած է այս հարցը ըսելով. - « <...> Հայ, թուրք եւ
աղբբեջանցի աշուղները «Արուտ»ն են ուսումնասիրել,
վերջինիս գրեթէ կատարելապէս մշակուած լինելու
պատճառով: Եւ իրօք, այդ անելով նրանք, տեսական
հարթութեան վրայ յատակ գաղափար են կազմել՝ խօս-
քի կշռութիւն ստեղծող հիմնական տարբերի (ձայնաւոր-
ների, վանկերի, տաղաչափական ոտքերի, անդամների,
դադարների, կիսատողերի եւ տողերի) մասին, ինչպէս
եւ բանաստեղծական կայունացած ձևերի կամ տեսակ-
ների, տների կառուցման, յանգագիտութեան եւ առհա-
սարակ չափագիտութեան վերաբերեալ:

Այդ ճանապարհով ձեռք բերուած գիտելիքները
գործնական կիրառութեան հունի մէջ դրուել են, հիմնա-
կանում բնութեամբ կարճ ձայնաւորն ու վանկը որպէս
անշեշտ, եւ երկարը՝ որպէս շեշտակիր մեկնաբանելու
միջոցով» (էջ 36.):

Այս առնչութեամբ ծանօթագրութեան մէջ կը կար-
դանք. - «Ճիշդ այդպէս են վարուել նաեւ միջնադարե-
ան հայ շարականագիրներն ու քերթողները, որոնք տե-
սական գիտելիքներ իրացնելու նպատակով աչքի
առաջ են ունեցել հին յունական չափական տաղաչա-
փութեան վերաբերող դրոյթները, իսկ գործնականում
հիմնուել են հայոց լեզուի հնչիւնակազմութեան վրայ»
(էջ 36.): Եւ, օրինակներ թուելով կը շարունակէ տակաւ-
ին աւելի խորանալ նիւթին մէջ: (Այստեղ փակագիծ մը
բանալով կ'ուզեմ ընթերցողին յայտնել, որ գրքին ծանօ-
թագրութիւնները պէտք չէ երբեք երկրորդական նկա-
տելով անտեսել: Թահմիզեանի ծանօթագրութիւնները,
իրենց յարաբերական նիւթերու ծանրակշիռ եւ խորի-
մաց ներկայացումներով, նոյնքան կարեւոր ու արժէ-
քաւոր են, որքան գրքին նիւթը):

Ապա, հիմք ունենալով աշուղական արուեստի ամե-
նագիտակ անձերէն Աշուղ Զիւանիի որդոյն՝ արուես-
տաբան. Լեւոնեանի «Աշուղները եւ նրանց արուեստը»
աշխատասիրութիւնը, Թահմիզեան կը ներկայացնէ
աշուղական բանաստեղծական տուններու կառուցման-
յանգաւորման եւ շեշտադրութեանց ընդհանուր կանոն-
ները, ուր կը տեսնենք թէ ինչպէս տաղաչափական այս
ձևերը կը գտնուին նաեւ հայ մասնագիտացուած եւ ժո-
ղովրդական երգարուեստին մէջ. այսպէս Ներսէս Շնոր-
հալի (1102-1173 թթ.) մեծ վարպետութեամբ կիրարկած

նով եւ ատրպէճաներէնով:

Շուրջ մէկ դար յետոյ, Կ. Պոլսոյ մէջ կը հիմնուի թրքա-հայկական աշուղական դպրոցը, որուն հետեւողները կը յօրինեն գլխաւորաբար թրքերէնով: Իսկ, ԺԸ-րդ դարու կէսերուն Թիֆլիսի մէջ կը հիմնուի վրացահայկական աշուղական դպրոցը, որուն հետեւողները կը յօրինեն Թիֆլիսի հայկական բարբառով, վրացերէնով եւ ատրպէճաներէնով:

Թահմիզեան կ'ըսէ.- «Ճագումով գաղթաշխարհին կապուած հայկական աշուղութիւնը սկզբից եւթ ունեցել է, դէպի բուն ազգային արուեստը երկարելու, եւ հայրենի երկիրը տարածուելու եւ այնտեղ խարսխուելու միտումը, որն եւ առաւել բացայայտ դարձաւ ԺԹ դարի կէսերին եւ շատ չանցած իրականացաւ» (էջ 59.): Եւ ծանօթագրութեան մէջ կը կարդանք.- «Յիրաւի, Սայեաթ-Նովայի դարակազմիկ ստեղծագործութեամբ արդէն կանխորոշուած էր դա: Նրանից յետոյ Շիրինը (1827-1857 թթ.), որն արդէն Երեւանի դպրոցն է ներկայացնում, իր խաղերով այդ ուղղութեամբ առաջընթաց կարելու քայլ է կատարում եւ կապող օղակ է հանդիսանում: Իսկ քիչ անց, հայկական ազգային դպրոցը վերջնականապէս ձեւաւորում եւ Հայաստանում արմատաւորում է Ջիվանիի (1846-1909 թթ.) արդիւնաւետ ջանքերով: Նա իր հարուստ ստեղծագործութեան հիմքում դրեց հայոց գրական նոր լեզուն եւ ազգային ժողովրդական ոգիով յօրինուած բազմազան եղանակներ» (էջ 59.):

Հայ աշուղական վերոյիշեալ դպրոցներուն մէջ ձեւաւորուեցաւ եւ կազմուեցաւ հայ մասնագիտացուած աշուղի տիպարը:

Հայ աշուղներ սպրելով բազմալեզու միջավայրի մէջ եւ շփման մէջ ըլլալով Մերձատր Արեւելքի այլազգի աշուղներու հետ, սկզբնական շրջանին հայ աշուղական արուեստը հիմնական մի քանի կողմերով եւ բազմաթիւ արտաքին յատկանիշներով հասարակաց շատ գիծեր ունէր այլազգի աշուղներու արուեստին հետ:

Որպէս կատարողներ, աշուղները մեր ժողովուրդին ձանձօրացուցին արեւելեան շարք մը վէպեր, սիրավէպեր, եւ հեքիաթներ, երբեմն, նոյնիսկ հայացնելով երգուող հատուածները: Իսկ անոնցմէ ուսեալները հաղորդուն լով Արեւելքի մեծ երգիչներու՝ Ֆիրդուսիի, Օմար Խայեամիի, Նիզամիի, Հաֆէզի, Ֆիզուլիի ու այլոց գործերուն հետ նուաճեցին ժողովուրդի հոծ զանգուածներուն սիրտը եւ որոշ չափով ազդեցին հայ գրչի մշակին վրայ:

ԺԷ-րդ դարուն, Հայաստանի տնտեսական կացութիւնը յարաբերաբար աւելի տանելի վիճակի մէջ ըլլալով, շնորհիւ ասի մը լուսամիտ եկեղեցականներու, սկսաւ մշակութային զարթօնի շարժում մը, որով դրպրոցներու ցանցով մը օժտեցին հայ աշխարհը՝ Ջուղայէն մինչեւ Էջմիածին: Թահմիզեան կ'ըսէ.- «Խաչատուր, Կեսարացու աշակերտ Ոսկան Վարդապետը, գլուխ բերելով հայերէն Աստուծաշունչի՝ Խաչատուր Շարակնոցի ու Ժամագրքի առաջին տպագրութիւնները, փաստօրէն լուրջ գործ է կատարել նաեւ առողջամտութեան նշանների ու խազագրերի համակարգի ուսումնասիրութեան առումով:

Փրկում էին, երաժշտական բաղադրիչի իմաստով, Շարակնոցը՝ գրեթէ ամբողջութեամբ, եւ, Խաչատուր Ժամագրքի միջոցով, նաեւ կարելուր մասեր անձարանից ու Մանրուսման գրքից» (էջ 62.):

Վերանորոգութեան այս շարժումը շարունակուեցաւ զարգանալ յաջորդ դարուն, այս անգամ, պապական լուսաւորութեան ակունքներէն ստանալով ոյժ, աջակցութիւն, օգնութիւն եւ օժանդակութիւն:

Այստեղ, Թահմիզեան կ'առանձնացնէ Մխիթար Սեբաստացին, դրուատելով անոր կատարած աշխատանքը, Գրիգոր Շղթայակիրը, որ վերակենդանացուց Երուսաղէմի հայոց վանքը, Յովհաննէս Կոլոտը, որ նոր շունչ տուաւ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան եւ Սկիւտարի մէջ հիմնելով դպրանոց մը, նոր երես մը բացաւ Թուրքիոյ հայոց ԺԸ-րդ դարու մտաւորական կեանքին մէջ, եւ Սիմէոն Երեւանցին որ Մովսէս Միւնեցիէն յետոյ հայոց պաշտօնեղբայրութեան երկրորդ մեծ բարենորոգիչը եղաւ:

Ապա, ուշ միջնադարու մէջ յօրինուած երգերէն, որպէս յիշատակութեան արժանի, կը յիշէ Մխիթար Սեբաստացիի շարականները, Սիմէոն Երեւանցիի «Արի Աստուածը», Պետրոս Ղափանցիի «Կանայք ամենայն»ը, եւ կ'աւելցնէ.- «Երեք հեղինակների երգերն էլ զուգորդուած են հայ հոգեւոր երաժշտութեան մի շարք արդէն յայտնի, սիրուած եղանակների հետ» (էջ 63.):

<...> Ըստ էութեան, հայ տաղերգութիւնը զարգացման մի նոր աստիճանի է բարձրանում ԺԷ-ԺԸ դարերում, աշուղութեան ծաւալման զուգընթաց, այլեւ առհասարակ վերանորոգութեան ծայր առած ընդհանուր ընթացքի հետ համաքայլ: Վերջինս տաղերգութեան բերում էր երեք նորոյթ-կրօնական զգացման վերարծարծումը, աշուղական արուեստից եկող նկատելի հովեր, եւ գրաբարի ճաշակը» (էջ 63.): Ապա, ուշադրութիւնը սեւեռելով նոյն ժամանակաշրջանէն ուրիշ երեք հեղինակներու վրայ, Նաղաշ Յովնաթանի, Պաղտասար Դպիրի եւ Պետրոս Ղափանցիի, ընթերցողին կը յայտնէ որ, ինչպէս Նաղաշ Յովնաթան իր սիրոյ եւ խնձորի երգերով ու տաղերով նախորդ շրջանի աւանդութիւնները զարգացուցած է, միաժամանակ ենթարկուելով աշուղական ստեղծագործութեան որոշ ազդեցութեան եւ փոխադարձաբար. թէ՛ ինչպէս իր գործերուն արեւելեան գունաւորումը խօսուն կերպով կը փաստուի Սայեաթ-Նովայի «Քանի վուր ջան իմ երգով, որ յղացած է, Նաղաշ Յովնաթանի «Նստեմք ի մէջիս» տաղի կրկնուող բաժնի (*refrain*) եղանակով, եւ կ'աւելցնէ, որ Յովնաթանի շարք մը տաղերու խորագրերուն տակ, հայերէն երգերու եղանակներէն զատ կը հանդիպինք ատրպէճանական կամ, աւելի ճիշդ, պարսկական երգերու «ձայներու» յիշատակութիւններու եւս:

Նաղաշ Յովնաթանի այս արեւելեան ձայնեղանակներու ու աշուղական արուեստի հանդէպ ցուցաբերած իր ընթացքին կը միանայ եւ նուազ թէ առաւել չափով կը ձայնակցի Պաղտասար Դպիր:

Պաղտասար Դպիր ըլլալով Կ. Պոլսոյ դպրոցի աշուղ, կը ներկայանայ մեզի որպէս թրքահայ աշուղ, որ տաղերու յօրինման համար անկախ իր անձնականէն օգտագործած է հայկական, ինչպէս նաեւ արեւելեան

Նվիրվում է Նիկողոս Թահմիզյանին

մեղեդիներ, եւ նաեւ դիմած է օսմանեան երաժշտական փորձին, որ ինչպէս վերը տեսանք, հայերը մեծապէս նպաստած էին անոր զարգացման գործընթացին: Ան ըլլալով նաեւ հայկական աշխարհիկ տաղերու դրական խօսքերուն կ'ընդելուզէ. «Բառ ու բանի եւ դարձածքների գրաբարեան ձեւերը» (էջ 64.):

Պաղտասար Դպիր, որպէս ԺԸ-րդ դարու ամենատաղանդաւոր բանաստեղծ-երաժիշտներէն մին ազդած է իր ժամանակակիցներուն վրայ եւ փոխադարձաբար: Օրինակի համար, «Ի ննջմանէդ արքայական» տաղին ծանօթ է եղած Սայեաթ-Նովան եւ ստեղծագործաբար օգտուած է անկէ:

Իսկ Պաղտասար Դպիրին կը ձայնակցի երրորդ աչքառու բանաստեղծ երաժիշտ՝ Պետրոս Ղափանցի, որ կրելով հանդերձ առաջինին ազդեցութիւնը, գեղարուեստական խօսքի գրաբարեան ձեւեր գործածելու իր հակումով քայլ մը այլեւս յառաջ երթալով իր «Երգաբան»ին մէջ այլեւս չկան թրքական եւ կամ ընդհանրապէս արեւելեան եղանակներու յիշատակութիւններ:

Ապա, Թահմիզեան, որպէս ԺԸ-րդ դարու հայ նշանաւոր նուագածուի, կը յիշէ թամպուրի (թամպուրահար) Յարութիւնը, եւ կ'ըսէ. - «Որ խորացել է նաեւ արեւելեան երաժշտութեան տեսութեան մէջ եւ իր «Արեւելեան Երաժշտութեան Ձեռնարկ» հայատառ թրքերէն աշխատութեամբ նշանակելի հետաքրքրութիւն է առաջացրել Կ. Պոլսում երաժշտութեան տեսութեան հարցերի նկատմամբ» (էջ 66.): Եւ հեղինակը այս գլուխը կը փակէ այսպէս. - «Այսպէս, դժմ յանդիման են կանգնել, բանաստեղծն ու աշուղը, տաղերի երգիչ-կատարողն ու սազանդարը, եկեղեցական երաժիշտն ու քաղաքային մասնագիտացուած երաժշտարուեստի մշակը:

Այսպիսի յետնախորքի վրայ, եւ այսպիսի պայմաններում է յայտնուել, ահա, Սայեաթ-Նովան՝ ու բարձրացել այս ամէնի վրայ» (էջ 67.):

ԳԼՈՒԽ 4 ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ» ԿԵԱՆՔԻ ՈՒՂԻՆ (Ուրուագիր)

Սայեաթ-Նովա ունեցած է հետաքրքրական, բազմերես, հարուստ, խորախորհուրդ, վերելքներով ու անկումներով, յուսախարութիւններով ու հոգեկան տուայտանքներով, պերճանքներով ու տատասկներով, եւ ցարդ անհասկնալի մնացած երեւոյթներով լեցուն կեանք մը եւ դժբախտ, ողբերգական վախճան մը:

Գրքի այս բաժինով Թահմիզեան կու տայ Սայեաթ-Նովայի բարդ կեանքի ուղիին ուրուագիրը միայն, հիմնուելով սայեաթնովագիտութեան մէջ հաւաքուած մեծ աշուղի խաղերէն, ու անոր որդի Օհանի կազմած տետրակներու ծանօթագրութիւններէն հաւաքուած տուեալներու վրայ, ինչպէս նաեւ երգչի զաղափարած երկու միջնադարեան գրչագրերու յիշատակարաններուն, ժառանգներուն եւ աւագ ու կրտսեր ժամանակակիցներու յուշերուն վրայ:

Այժմ, անցնինք ծանօթանալու այսպիսի աղբիւրներու վրայ հիմնուած Թահմիզեանի առաջատուական ձեւով ներկայացուցած Սայեաթ-Նովայի կեանքի ուղին:

Իր ծննդավայրի եւ ծնողներու մասին Սայեաթ-Նովա իր խաղերէն մէկուն մէջ տուած է հետեւեալ տեղեկութիւնը.

«Սայեաթ-Նովա վաթսուհիցն հարց կու տան.
Մէկը կ'օտ էինդն է, մէկը՝ Համադան...
Վաթսանը Թիփլիսն է, կողմը՝ Վրաստան.
Մերըս Հավաբարցի, հէրըս Հալաբու» (էջ 69.):

Իսկ, տարիներ յետոյ, երբ ան կղերական դարձած էր Ստեփանոս անունով, իր ընդօրինակած երկու ձեռագիրներու յիշատակարաններուն մէջ ձգած է հետեւեալ կարեւոր ծանօթութիւնները.

Ա. Ձեռագիր - «Գրեցաւ Ի իլան, Անգալի եկեղեցին՝ թուին ՌՄԺ (1761 թ.): Ով ընթերցող, յիշեայ գծող Ստեփանոս վարդապետս, որ Սայեաթ Նովայ ասին, եւ հայր իմ մա (հ)տիսի Կարապետ, եւ դուք յիշեայ լինիք: Առաջնորդութեան Հախապտո Չաքարիա Վթ Թիփլիզցի» (էջ 70.):

Բ. Ձեռագիր - «Ի թուին հայոց ՌՄԺԵ (1766 թ.)... գրեցաւ ի Կախօ քարվանսարէն: Ով ընթերցող, յիշեայ զգծող գրոյս մեղապարտ Ստեփանոս քահանայս, որ Սայեաթ Նովա կոչեն եւ հայրն իմ մահտեսի Կարապետն եւ մայրն իմ Սարրայ եւ դուք յիշեայ լինիք առաջի Աստուծոյ. ամէն» (էջ 70.): (Սայեաթ-Նովայէն կատարուած մէջբերումներուն ուղղագրութիւնը պահուած է այնպէս, ինչպէս մեծ աշուղը դրած է. իսկ վրացերէնէն ու ատրպէճաներէնէն կատարուած թարգմանութիւնները պահուած են այնպէս, ինչպէս թարգմանիչը կատարած է):

Ուրեմն, ինչպէս կը տեսնենք, հայրը Հալեպէն Վրաստան գաղթող Մահտեսի Կարապետն էր, իսկ մայրը՝ Սառան, Թիփլիսի Հալաբար արուարձանի բնակիչներէն, որ համաձայն վրացական աղբիւրնէն, ժամանակաորակապէս ծնողաց հետ փոխադրուած էր հայկական Սանահին գիւղը:

Շատ հաւանաբար, Սայեաթ-Նովա Սանահին ծնած է, ու ապա ծնողաց հետ մանուկ հասակին վերադարձած է Թիփլիս: Ասոր համար է որ իր երգին մէջ կ'ըսէ. «Հայրենիքս Թիփլիսն է»:

Սայեաթ-Նովա ծնած է 1712-ին, հաւանաբար Սանահին գիւղի մէջ: Աւագանի անունը, Արութին (Յարութիւն): Տակաւին մանուկ, ծնողաց հետ կը հաստատուի Թիփլիսի հայկական Հալաբար արուարձանը, ուր կ'աճի ու կը մեծնայ փոքրիկ Արութիւնը:

Իր գրելու կերպէն յայտնի է, որ աղքատ ընտանիքի զաւակը Արութին, ժամանակի ընդունուած չափանիշներով կանոնաւոր կրթութիւն չէ կրցած ստանալ: Միայն գրել-կարդալ սորված է: Բազմաշնորհ պատանիին կրթական օճախը կ'ըլլայ իր տան ու անմիջական շրջապատի առօրեան. անկէ կրած տպաւորութիւններով կը զարգացնէ իր մէջ երաժշտական հակումները (յատկապէս իր հօրմէն, որ քամանչա նուագող էր), լեզուական ընդունակութիւնները եւ տարեցներու ու ժողովրդական իմաստութիւններու պերճ պաշարով կը հարստացնէ իր պատանի միտքն ու հոգին:

Այս շրջանին Թիփլիսի եռալեզու (հայերէն, վրացերէն, ատրպէճաներէն) բնակչութեան կէսէն աւելին հայեր էին:

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԱԽՆԻԳՅԱՆԻՆ

Այլազանություններով ու հակադրություններով լեցուն, ինչպես նաև հայկական տարրի անմիջական ներկայությամբ յազեցած միջավայրը, ԹԻՖԼԻՍԱՏԱԿԱ ՔԱՐՔԱՅԻՆ իր իրայատուկ դարձած արձանագրություններով ու ոճաբանություններով, վրացերեն ու ատրպեճաներեն լեզուներու կենդանի գործածությունը, հրապարակներու վրայ տեղի ունեցող աշուղական ելույթներն ու մրցումները կը դառնան Արութինի դպրոցը, ուր, հազիւ 7-8 տարեկան, կը փորձէ յօրինել, երգել ու նուագել:

Սակայն, չքատր ծնողներ, իրենց զուսակին ապագան ապահովելու մտահոգությամբ կը յանձնեն փոքրիկ Արութինը ջուլիակ վարպետի մը, որ որպէս աշկերտ շուտով կը գերազանցէ բոլոր ակնկալությունները:

«Տասնըրկու տարեկանում ինձ յանձնեցին ուստաքարին, Տասնըրեք տարեկանում իմ արհեստում տուի, անցայ. Տասնըչորսում, իմ շնորհքով, վարպետս պարգև ստացաւ» (էջ 73.):

Գործի, շուկայի, այս հետաքրքրական միջավայրին մէջ Արութին անկասկած, որ պարարտ հող գտած էր իր երաժշտաբանաստեղծական հակումները լիովին դրսևորելու:

Տասնըչորս տարեկանին, երբ, այլևս արհեստին տիրանալով կեանքի ապրուստը ապահովելու հարցը մասամբ լուծուած էր, ամբողջությամբ կը նուիրուի իր կոչումին՝ աշուղութեան:

Տարիներ տեւող աշուղական դպրոցի գիտելիքներուն տիրանալէ, երկար ճամբորդություններ կատարելէ, կեանքի ու արուեստի փիլիսոփայությունը մշակելէ ու անհրաժեշտ պաշարը ամբարելէ յետոյ, երիտասարդ Արութին ասպարէզ կ'իջնէ:

«Տասնըինը տարեկանում ման եկայ Հաբաշ-Հինդուստան. Քսան տարուց, էշխի ինկած, լալ կը ծախեմ սովդաքարին» (էջ 74.):

Ջուլիակ Արութին էրբ դարձաւ Սայեաթ-Նովա, ո՞վ եղալ իր ուսուցիչը, ինչպէս եւ ո՞վ տուաւ այդ անունը իրեն յայտնի չէ:

Երգիչը, ինք իր հասուն տարիքը համարել է 30-ը: «Շատ սիրուն իս, շախաթայի ասողին խոր չիս անի» խաղին կցած ծանօթագրութեան մէջ Սայեաթ-Նովա գրել է.

«Էս դիվանի խիստ լաւն է, ովոր սովրի օղորմի ասէ՛ Հիմի գ'ուզիմ թէ հայեվար ասիմ: Ամէն աստուած, յիս, մոլոս վուրդի Արիութինս, պըստուց ինչոր եարսուն տարին գլուխ դրի ամենան խաղին, ամա Սուրբ Կարապետի կարողութեանով սովրեցա քամանչէն ու չնգուրն ու (թ)ամբուրէն» (էջ 75.):

Այս ծանօթագրություններէն Թախնիգեան երեք տեղեկություններ կը քաղէ.

ա) Ինչպէս բոլոր աշուղները, Սայեաթ-Նովա եւս ինքզինքն ակատել է շնորհաբաշխ Մշոյ Սուլթան Ս. Կարապետի ծառայողներէն մին եւ գացել է Մուշ, եւ

Ս. Կարապետի հին վանքին մէջ ստացել է վերին օրհնությունը: (Արդեօք հոս շնորհուր է Արութինին Սայեթ-Նովա անունը):

բ) Աշուղական արուեստին խորը թափանցելու ու անոր բարձունքներուն հասնելու համար Սայեաթ-Նովա տքներ է «պստուց ինչոր եարսուն տարին» (էջ 75.):

գ) Մինչեւ այդ ժամանակը խաղերը ատրպեճաներէնով յօրինուած էին: Ատիկա ԺԷ-րդ դարէն սկսեալ արհեստի դարձած էր արեւելահայ աշուղներու համար, որովհետեւ հայերէն գրական աշխարհաբար գոյություն չունէր տակաւին: Աշուղները գրաբար չէին տրվել. եթէ սորվ'ին իսկ, գրաբարով չէին կրնար հասկցուիլ ժողովուրդի մեծամասնութեան կողմէ. իսկ, հայկական որեւէ բարբառ, տեղական կիրառութեան շրջանակի մէջ միայն պիտի սահմանափակուէր:

Աշուղը բաւական փորձառութիւն ձեռք ձգելէ յետոյ կը համարձակէր հայերէն, տեղական բարբառներով յօրինել իր խաղերը: Ու, այդպէս է ըրել Սայեաթ-Նովա: Ան յօրինել է ԹԻՖԼԻՍԱՏԱԿԱ Հաւարարի բարբառով, որ իրեն համար այդ էր հայերէն մայրենի լեզուն, ինչպէս ծանօթագրութեան մէջ կարդացինք, ուր կ'ըսէր. «Հիմի գուզիմ թէ հայեվար ասիմ»:

Վրաց պալատին մէջ միջին դարերէն ի վեր արքունի հովանաւորութեան արժանացած են հայ գորավարներ, գիտնականներ, բժիշկներ, վարդապետներ, մշակոյթի գործիչներ ու արուեստագէտներ: Այդ աւանդութիւնը շարունակուած է նաև ԺԷ-ԺԸ դարերուն: Օրինակի համար պալատի մէջ էին երեւելի բանաստեղծ եւ նկարիչ Բէգթաբէզ, եւ հայ մշակոյթի հսկաներին բանաստեղծ, երգիչ եւ նկարիչ Նաղաշ Յովնաթան:

Սայեաթ-Նովայի համբարը արդէն տարածուած էր ժողովուրդին մէջ:

1744-ին Վրաստանի Կախէթի շրջանի Հերակլ Բ թագաւորի հրաւերով Սայեաթ-Նովա կը նշանակուի պալատական երաժշտախումբի անդամ: Ապա, կը դառնայ թագաւորի պատրաստարան երգիչը, նուագածուն եւ զուարճաբանը: Իր խաղերէն մէկուն մէջ հպարտութեամբ կ'ըսէ.-

«Վրաստանի թագաւորի սագանդարն եմ ես, Սայեաթ-Նովան, որին Արութին կ'ասեն» (էջ 77.):

Տարիներ յետոյ Սայեաթ-Նովա պալատ պատմել է.

«Եւ երբ Էրէկլէ թագաւորը խնջոյք սարքեց եւ մեզ՝ նուագածուներիս, տարան նրան մօտ, այն ժամանակ ես պարսկական ձայնեղանակներում (*modes, melody-types*) վրացերէն երգեցի: Թագաւորը շատ հաւանեց ու խալաթ պարգեւեց ինձ: Ապա շատ ուրիշներ էլ (նոյն կերպ) երգեցին եւ ինձ նմանուեցին» (էջ 77.):

Հասկնալու համար Սայեաթ-Նովայի բերած այն նորութեան արժէքը, կարեւորութիւնն ու անոր ունեցած տարողութիւնը պալատէն ներս, պէտք է ընթերցողը ծանօթացած ըլլալը ԺԷ-րդ դարու պալատականներու եւ ժողովուրդի հարուստ դասակարգի քաղաքական ըմբռնումին, նիստ ու կացին, մշակոյթին ու այդ գետնի վրայ երգ ու նուագի, որոնք զօրեղ կերպով, աննախընթաց չափերով պարսկական ազդեցութեան ենթարկու-

Բունիաթ-ըս աւագ չիմանաս՝
քարափ է, քարուկրրէն է:
Սելաի պէս, առանց ցամբիլի, դուն շուտով
խարաբ մի անի» (էջ 82.):

Աշուղին պալատի թշնամիները թագաւորի մօտ, անարգ կերպով շահագործելով Սայեաթ-Նովայի երգերէն Աննայի հանդէպ տաժած գաղտնի սիրոյ զգացումներ ցոյց տուող արտայայտութիւնները, բամբասանքներով կը կարողանան համոզել թագաւորը, որ այս ան-

գամ ոչ միայն վերջնականապէս կը հեռացնէ Սայեաթ-Նովան պալատէն, այլ՝ ամբողջովին լուրթեան կը դատապարտէ հանճարեղ երգիչը:

Այսպիսի դժբախտ դատադրութիւններու եւ սաղ-րանքներու զոհ երթալով Սայեաթ-Նովա, ոչ միայն կը հեռացուի արքունական շրջանակէն ու պալատէն, այլ՝ թագաւորական հրահանգով, որպէս պատիժ, կը պարտադրուի իրեն ձեռնադրուիլ քահանայ, որով կը ստանայ Տէր Ստեփանոս անունը:

(շարունակելի)

Բանալի-քառեր. Սայեաթ-Նովա Ստեփանոս, Աննա, Թիֆլիս, աշուղական դպրոց, Նիկողոս Թաւմիզեան, կեանքը և գործունէութիւնը, քահանայ, երգեր:

Ключевые слова: Саят-Нова, Степанос, Анна, Тифлис, ашугская школа, Никогос Тагмизян, жизнь и творчество, пастор, песни.

Keywords: : Sayat Nova, Stepanos, Anna, Tiflis, Ashug school, Nikoghos Tagmizyan, life and work, priest, king, songs.

Տեղեկութիւններ հեղինակի մասին. ՓԻՏԵՃԻՆ ԱՆՆԱ ՎԻՏԵՆՆԱ ՎԻՏԵՆՆԱ ՊԵՏՐՈՍՈՎԻՉ (աւագանի անունով՝ Յակոբ) ծն. (1935-2019 թթ.) Աղեքսանդրիա՝ Եգիպտոս: Նախնական ուսումն ստացած՝ տեղեկ Պօղոսեան Ազգային Վարժարանին մէջ (ուսուցիչ՝ երաժիշտ-խմբավար Կարապիտ Արիսիկեան): Փ. Գալարտէ Է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքը (ուսուցիչը՝ Համբարձում Արքեպիսկոպոս, եկեղեցական երաժշտութեանը՝ շարակաւագուտ Գեղէ Վրդ. Շէրէճեան): Աշակերտութեան, իսկ 3-րդ տարին կը ստանձնէ դասաւսեմութեան պարտականութիւն, որմէ յետոյ՝ դարապետի պաշտօնը, կը յաճախէ Պէտական Նշարժաւանը, միաժամանակ, ուսուցիչ՝ Դպրեվանքի եւ կը վարէ Կաթողիկոսարանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Տաճարի երաժշտաւսեմութեան պատասխանատու պաշտօնը (պահանջն էր խորունկ ճանաչում եւ ծանօթութիւն Հայ եկեղեցական երաժշտութեան եւ զայն կատարելու ու երգչախումբ ղեկավարելու կարողութիւն): 1960-ին, կը կազմէ 30 հոգիանոց արական խումբ մը, յատկապէս հանդիսատար օրերուն երգելու համար Կոմիտաս Վրդ. մշակած Պատարագը Մայր Տաճարէն ներս: 1962-ին, Նիւ-Եորքը հաստատուելէ ետք, Կոմիտաս Վրդ. համբաւատ 5 սաներէն՝ Սիրիան Թումանճանի աջակցութեամբ կը կազմէ «Գոսան» երգչախումբը՝ 10 տարի շարունակ: 1964-ին, պարուստը Նուարդ Համբարձումի հետ կը հիմնէ 120 հոգիանոց Ամերիկայի 1-ին երգչ-պարի անսամբլը, որ Նիւ-Եորքի Համալսարանին Տօնավաճառին մէջ Հայոց յատկացումով օրին, յատուկ ամբողջական ծրագրով 10.000-է աւելի Հայ եւ օտար հասարակութեան կը հրահանգէ Հայ ժողովրդական երգն ու պարը: Այս առթիւ Փ. արժանացաւ Նիւ-Եորքի անհանգի Կառավարիչ Nelson Rockefeller-ի գնահատական եւ շնորհատրական Վկայագրիին: Փ. յաճախէ Նիւ-Եորքի հոշակաւոր Սաննէս երաժշտանոցը, որմէ, որպէս երգչախումբային ղեկավարի, վկայուեցաւ Պասկալորի (B.S.) տիտղոսով: Ապա, աւելի խորացնելով իր երաժշտագիտական ուսումը Համբարձումի մէջ, ստացաւ Մագիստրոսի (M.S.) տիտղոս: Ան, տարիներով դաստանդած է Նիւ-Եորքի Պետական Վարժարանէ ներս որպէս վկայեալ երաժշտութեան ուսուցիչ: 1969-ին, որպէս Սփիւքսիայ երաժիշտ, Հայաստանի Արտասանմանի Հետ Մշակութային Կապերի Կոմիտէին կողմէ կը հրապարակէ Հայրենիք մասնակցելու Կոմիտաս Վրդ. ծննդեան 100-ամեակի տօնակատարութեանը: Փ. 1969-1970 ուս.տարեշրջանին, կը վարէ Սաննէս երաժշտանոցի երգչախումբի փոխ-ղեկավարի պաշտօնը: Փ. եղաւ Նիւ-Եորքի Հայ Մշակութային Միութեան, այժմ Համազգային, հիմնադիր անդամներէն մին եւ իր «Գոսան» երգչախումբը դարձուց հիմն ու կորիզը նորակազմ միութեան: 1970-1981, ան կը ղեկավարէ Նիւ-Եորքի Ս. Վարդան Մայր Տաճարի արհեստավարժ երգչախումբը, գոր ինք հիմնած էր: Լարային եւ փողային գործիքներու խումբերով իր մշակած կրօնական ու ազգային-յեղափոխական երգերով ելոյթները ցարդ կը մնան անզուգական: Իր յօրինումներէն եւ մշակումներէն ոմանք կատարուած են Լիբանանի, Սուրիոյ, Եգիպտոսի, Յորդանանի, Իրաքի, Հայաստանի, Գանատայի, Յունաստանի, Արժանիքի, Ֆրանսայի, եւ ԱՄՆ զանազան քաղաքներուն մէջ: Փ., երաժշտական ուսումնասիրութիւններով եւ քննախօսականներով կը մասնակցի Հայ մամուլին (Սփիւքս եւ Հայրենիք): Ան, յատուկ դասախօսութիւններով ելոյթներ ունեցած է եւ կ'ունենայ ԱՄՆ՝ Նիւ-Եորքի, Նիւ-Շրքի, Նիւ-Շրքի, Պոսթոնի, Կլեմոնթի, Ֆրեզնոյի, Վալիի, Սան Ֆրանսիսկոյի, Ուաշինգթոնի, Միչիգանի, ինչպէս նաեւ Մոնթրէալի (Գանատա) ու Աղեքսանդրիոյ (Եգիպտոս) Հայ գաղութներուն մէջ: Իր երաժշտական գործերը իրատարկուած են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Կաթողիկոսութեան պաշտօնաբեր «Էջմիածին»-ին մէջ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան պաշտօնաբեր «Հասկ»-ին մէջ, ինչպէս նաեւ Առաջնորդարաններու եւ Համազգայինի կողմէ: Հեղինակ է 4 գիրքերու. «Հայ Յեղափոխական Երգերուն Տեղը Հայ Երաժշտութեան Պատմութեան Մէջ», Նիւ-Եորք, «Գրիգոր Նարեկացի Ծարականագիր» Ս. Էջմիածին, «Անձինք Նոյրեաթ-Ծարականը», Նիւ-Եորք, Սիս եւ «Քրիստոսափոք Կարա-Մուրզա» մենագրութիւն, Եր., ԵՊԿ հրատարակչութիւն, 2013 թ.: Մեծ Եղեռնի 90-ամեակին առթիւ հրատարակուեցաւ անհատական յիշատակին նուիրուած «Երգապալկ» անուն խտաստալիկը (երգչախումբային եւ նուագախումբային) ղեկավարուած Փ. ի կողմէ: Փ. արժանացած է ոսկեպատ ճարտի, բազում գնահատագիրներու եւ յուշատախտակներու: Առ ի գնահատութիւն իր երաժշտական տասնամեակներու ազգօգուտ գործերուն, Նոյնմբեր 11, 2007-ին, Փ. արժանացաւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի պրատատ Կոնդակի եւ Ս. Նրբէտ Ընդհանրի պատուոյ բարձր շքանշանին: 5.10.2008-ին «Համազգային Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութիւն»-ի Կեդրոնական Վարչութիւնը ոսկեպատ պարգևատրեց Փ. վկայագրին վրայ հաստատելով թէ՛ ան «Երկարամեայ անակալարի նուիրումով ծառայած է հայ երաժշտութեան ծանօթացման եւ զարգացման աշխատանքին»: 17.10.2008-ին «Հայաստանի Ազգային Գաղափար»-ի Տնօրէնը՝ Տիար Դաւիթ Սարգսեանի ազնիւ տնօրինութեամբ կազմակերպուեցաւ Փ. 3 գիրքերուն եւ «Երգապալկ Եղեռնի Նահատակաց Յիշատակին» խտաստալիկին նուիրուած յատուկ շնորհանդէս, որ իր գործերը հանգամանօրէն ներկայացուելէ յետոյ «Կոմիտէի խորհրդի եւ Երաժշտագետների Միութիւն»-ի նախագահը՝ Ռ. Ամիրխանեան, բարձր գնահատելով Փ. վաստակը, պաշտօնապէս յայտարարեց անոր անդամակցութիւնը: Ապա մեծ հանդիսութեամբ Փ. յանձնեց բարդը: Հոկտեմբեր 23, 2010-ին, Երեւանի Կոմիտասի Անունը Պետական Կոնսերվատորիայի՝ Ս. Սարգսեանի բարձր տնօրինութեամբ Կոնսերվատորիայի հրատարակչական բաժնին՝ «ԵՊԿ հրատարակչութիւն» Տնօրէնուհի, երաժշտաւսեմութեան Փ. Ընդհանրի ներածական խօսքով եւ կազմակերպչական աշխատանքներով, Արամ Խաչատրեան Տուն-Թանգարանի դաշինքին մէջ, պերճաշուք հանդիսութեամբ՝ երգչախումբերու, մեներգողներու, նուագողներու կատարումներով (նաեւ Փ. գործերէն) եւ դասախօսներու, փրոֆէտորներու ելոյթներով, ինչպէս նաեւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետին ներկայացուցիչ՝ Բարձր Տ. Տարբեր Արք. Սարգիսեանի փոխանցած Վեհափառ Հայրապետին օրհնութիւններով, շնորհատրանքներով, քաջալերանքներով ու իր ալ անձնական յուշերու գուարք պատմումներով եւ խանդավառ մարտնչութիւններով նշուեցաւ Փ. ծննդեան 75-ամեակն ու գործունէութեան 50-ամեակը: Նաեւ կատարուեցաւ շնորհանդէպ Կոնսերվատորիայի պաշտօնական պարբերաբերքի՝ «Երաժշտական Հայաստան» միջազգային երաժշտագիտական ամսագրի հանդէպ 2 (37)2010 թիւին, գոր նուիրուած էր Փ. ծննդեան 75-ամեակին: Հոկտեմբեր 29, 2010-ին, ԵՊԿ-ի Տնօրէնի նախագահութեամբ ժողովի հրապարակուած «Գիտխորհուրդ»-ի որոշման համաձայն, Տիար Ս. Սարգսեան, իր Տեսչարանին մէջ, ի ներկայութեան երաժշտութեան պատմական խումբի մը, մեծ հանդիսատարութեամբ Փ. յանձնեց «Պատուաւոր Փրոֆէտորի Կոչում»-ի վկայականը, Կոնսերվատորիայի Բարձրագույն պատիւը: Փ. իր ազգային համոզումներով ու գործունէութիւններով, իր ունեցած երաժշտական բազմակողմանի հմտութիւնով խորք ու որակ տուած է եւ կու տայ Նիւ Եորքի եւ շրջակայքի Հայ գաղութի մշակութային կեանքին:

Сведения об авторе: **Сведения об авторе:** ГРИГОР ПЕТРОСОВИЧ ПИТЕДЖАН (духовное имя Аков) (род. 1935 Александрия, Египет) - 2019 (Нью-Йорк). Начальное образование получил в местной национальной школе (училище) имени Погосян (учитель музыки, хормейстер Карнис Априкан), окончил духовную семинарию Католического Дома Кликуйского в Антилиасе (учитель музыкальных дисциплин Амбарцум Пеперян, духовной музыки - знаток песнопений (шараканов) Гнел Черечян). На 3-ем году учебы получил право вести дисциплины и был зачислен основным учителем. После окончания семинарии посетил Гос.консерваторию Бейрута, одновременно преподавал в музыкальном училище и получил пост музыкального руководителя в Патриаршестве Св. Григоря Проветителя. В 1960-м организовал мужской хор (30 хористов). При содействии известного ученика Комитаса Миграна Тумачана организовал в Нью-Йорке хор "Гусан". В 1964 г. Вместе с балетмейстером Нвард Амбарян основал Первый ансамбль армянской песни-пляски (120 человек), выступивший на Всемирной ярмарке (Нью-Йорк, 8 дни Армении был награжден Мэром Нью-Йорка Нельсоном Рокфеллером Почетной грамотой). П. учился в консерватории Маннес по специальности хормейстер, получил В.С. в Хантр колледже по спец. музыкальному образованию, магистр (M.S.). Несколько лет преподавал музыкальные дисциплины в Государственном колледже Нью-Йорка. В 1969 г. П. приглашен на родину для участия в праздновании 100-летия со дня рождения Архимадрита Комитаса. В 1969-1970 гг. году был помощником хормейстера консерватории Маннес. П. был одним из основоположников хора "Гусан", который стал основой Всеармянского культурно-просветительского союза "Амазаин".

В 1970-1981 гг. руководил хором кафедрального собора Св.Вардана в Нью-Йорке, который в свое время основал. Исполнение духовным и струнным оркестром обработок П. армянских патристических и духовных песен до сих пор является непревзойденным. Некоторые из его работ и авторских произведений были исполнены в Ливане, Сирии, Египте, Иордании, Ираке, Армении, Канаде, Греции, Аргентине, Франции, разных городах США. Его музыковедческие исследования и критические статьи опубликованы в армянской прессе. Выступал с докладами в городах США — Нью-Йорке, Нью-Джерси, Бостоне, Глендейле, Фрезно, Сан-Франциско, Мичигане, а также в Монреале (Канада) и Александрии (Египет). Его музыкальные труды изданы в печатном органе кафедрального собора Св. Эчмиадзина “Эчмиадзине”, в органе Католикосата Великого Дома Киликийского “наске”, а также Всеармянского культурно-просветительского союза “Амазгаин”. Автор 4-х книг: “Место армянских революционных песен в истории армянской музыки”, Нью-Йорк; “Григор Нарекаци песнописец?”, Эчмиадзин; шаракан “Души, посвятившие себя любви Христовой”, Нью-Йорк: Сис; “Христофор Кара-Мурза”, Ер.: Издательство ЕГК, 2013. К 90-летию Геноцида армян был издан CD “Ергасак” (“Венок песен”). За многолетнее служение удостоен позолоченной дирижерской палочки и Почтовых грамот. В 2007 г. удостоен медали Св. Нерсеса Шнорали, 2008 г. - золотой медали “За многолетние услуги и процветание армянской музыкальной культуры”. Член Союза композиторов РА (2008), почетный профессор ЕГК (2010).

Information about the author: PITEDZHYAN GRIGOR PETROS (spiritual name Hakob) born in 1935-2019 in Alexandria (Egypt). Primary education got at national school after Poghosyan (pedagogue of music, the chorus master Karpis Aprikyan). He ended a spiritual seminary of Katokhikosat of the Great House of Kilikia in Antilias (pedagogue of musical disciplines Hambartsum Perperyan, the expert of sacred music (sharakan) Gnel Cherechyan). On the 3rd year of study acquired the right to lead discipline and he was enlisted as a main teacher. After the termination of seminary he visited the State Conservatory of Beirut, at the same time he taught in musical school and received a post of the musical director in Patriarchate of St. Grigor The Illuminator (the requirement are profound knowledge of the Armenian church sacred music and the ability to direct church choir). In the 1960th organized man's chorus (it consists of 30 choristers for performance in ceremonies of Chant, liturgy of the Archimandrite Komitas). After justification in New York with assistance of the famous pupil of Komitas Mihran Tumachyan he organized chorus "Gusan". During these 10 years he trained his singers. In 1964 together with the ballet master Nvard Ambaryan based the First song dancing ensemble of the Armenian (it consists of 120 people), performing to the listeners the Armenian national songs and dances, acted at the World fair organized in New York (in days of Armenia he was awarded with the honored certificate by the Mayor of New York Nelson Rockefeller). P. studied in conservatory of Mannes as a specialist of chorus master, received B.S; in Hantr college profession musicology, the master M.S.. Some years taught musical disciplines in the State College of New York. In 1969 P. was invited to the homeland by the Committee of cultural ties of Armenia for the participation in celebration of the 100th anniversary since the birth of the Archimandrite Komitas. From 1969-1970 had been the assistant of the chorus master of the Conservatory of Mannes. P. was one of the founders of chorus "Gusan" which became a basis of the All Armenian cultural and educational union "Hamazgain". From 1970-1981 he directed chorus of a cathedral of St. Vardan in New York which founded in his times. Execution of a brass and string band of processings by P. of the Armenian patriotic and spiritual songs still is unsurpassed. Several of his processings and author's works were executed in Lebanon, Syria, Egypt, Jordan, Iraq, Armenia, Canada, Greece, Argentina, France, different cities of the USA. His musicological researches and critiques are published in the Armenian press (both in Armenia, and beyond its limits). He presented reports in the cities of the USA - New York, New Jersey, Boston, Glendale, Fresno, San Francisco, Michigan, and also in Montreal (Canada) and Alexandria (Egypt). His musical works are published in a publication of a cathedral of St. Echmiadzin "Echmiadzin", in Katolikosat's body of the Great House of Kilikiysky "Hask", and also in the All Armenian cultural and educational union "Hamazgain". He is an author of 4 books: "A place of the Armenian revolutionary songs in the history of the Armenian music", New York; "Grigor Narekatsi composer", Echmiadzin; "The souls which devoted themselves to Christ's love", New York: Sis; "Qristofor Kara-Murza", Er.: YSC Publishing House, 2013. For the day of the 90th anniversary of Genocide of Armenians it was published in memory deceased "Ergapsak" ("A wreath of songs") the CD performed by chorus and an orchestra under control of P. For long-term service he is awarded as gilded conductor's baton and Certificates of appreciation. In 11.2007. by his Holiness Katokhikos of All Armenians Garegin II was awarded with St. Nerses Shnohrali's medals. On 5.10.2008 the All Armenians cultural and educational union "Hamazgain" was awarded him with the gold medal "For Long-term Services and Prosperity of the Armenian Musical Culture". On 17.10.2008 the director of National library of Armenia Sargsyan organized presentation of 3 books, and the chairman of the Union of composers and musicologists of Armenia R. B. Amirkhanyan solemnly handed him the ticket of the member of CU RA. On 23.10.2010 under the leadership of the rector, professor of YSC S. G. Saradzyan in A. I. Khachaturian's House museum organized grand celebration. P. in the day of the 75th anniversary from the date of his birth and the 50 anniversary of creative activity was organized an opening speech of the editor-in-chief and founder of "YSC Publishing house" G. K. Shagoyan. In the same day the representative of Katokhikos of All Armenians Garegin II Arkhiyepiskop gave wishes and congratulations to Tatev Sargsyan, and also shared with his memories. Also on 29.10.2010 took place the presentation of future number of the international scientific journal "Musical Armenia" 2(37)2010, devoted to the 75th anniversary since birth and the 50th anniversaries of creative activity of P. under the chairmanship of the rector of YSC, professor S. G. Saradzyan Rektorat and the Scientific council of conservatory gave P. the rank of honorable professor of YSC. P. with his national views and many-sided activities in the field of music developed musical culture of the Armenian Diaspora of the USA.

ՐԵԶՅՄԵ

Музыковед, почетный профессор ЕГК им. Комитаса Григор Петросович Питеджян (Нью-Йорк, США). - “Книга Никогоса Тагмизяна «Саят-Нова»”.

Автор - известный медиевист и знаток армянской церковной музыки - с любовью и досконально изучая книгу доктора искусствоведения, профессора ЕГК Никогоса Тагмизяна “Саят-Нова”, по главам исследует и анализирует капитальный труд. Одновременно представляет и армянское гусано-ашугское искусство, вершиной которого до сих пор остается великий певец любви и прекрасной профессиональной народной музыки Саят-Нова. Оглавление книги Питеджян распределил по главам, данная статья состоит из 4-х глав (продолжение следует в следующем номере журнала). Автор представляет описательный метод анализа, в то же время характеризуя труд значительными выводами и оценивая как высокий вклад в армянское музыковедение.

Summary

Musicologist, Honorary Professor of YSC Grigor Petros Pitedjyan (New York, USA). - “Book of Nikoghos Tahmizian “Sayat Nova””.

The author is a well-known medievalist and expert of Armenian church music with love and thorough studies the book of PhD Doctor of Art, Professor of YSC Nikoghos Tahmizian "Sayat Nova ", explores and analyzes major work in chapters. At the same time author presents Armenian Gusan-Ashug art at the top of which still remains the great singer of love and beautiful professional folk music Sayat Nova. All titles of contents in the book were distributed by Pitedjyan into chapters and this article consists of 4 chapters in the journal and the continuation follows in the next issue. The author presents a descriptive method of analysis while also assessing significant conclusions characterizing the work as a high contribution to Armenian musicology.